

MAŁGORZATA MIESZEK* – ŁÓDŹ

**MATERIAŁY Z ARCHIWUM PROWINCJI
WIELKOPOLSKO-MAZOWIECKIEJ
TOWARZYSTWA JEZUSOWEGO JAKO ŹRÓDŁO POZNANIA
TEATRALNEJ DZIAŁALNOŚCI W ŁÓDZKICH PLACÓWKACH
JEZUITÓW PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ**

**MATERIALS FROM THE ARCHIVES OF THE GREATER
POLAND-MAZOVIAN PROVINCE OF THE SOCIETY OF JESUS
AS A SOURCE OF KNOWLEDGE ABOUT THEATRICAL ACTIVITIES
IN THE ŁÓDŹ JESUIT INSTITUTIONS AFTER WORLD WAR II**

Abstract

The article attempts to reconstruct information on amateur theatres operating at Łódź Jesuit churches after World War II. They were an important factor in evangelization and catechetical work, bonding the community, and deepening the religious knowledge and spirituality of the faithful. An attempt was made, based on archival materials, to reconstruct the repertoire, frequency of performances, and their occasionality. The performers and some aspects of stage production of plays staged at the Łódź Jesuits were also addressed.

Keywords: Jesuits; Łódź; 20th century; religious theatre; Jesuit pastoral ministry

Translated by Marek Robak-Sobolewski

Streszczenie

Artykuł podejmuje próbę rekonstrukcji informacji na temat amatorskich teatrów działających przy łódzkich kościołach jezuickich po II wojnie światowej. Były one ważnym czynnikiem pracy ewangelizacyjnej i katechetycznej. Spajały

* Małgorzata Mieszek – dr hab. literaturoznawstwa, prof. UŁ, Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Uniwersytet Łódzki

e-mail: malgorzata.mieszek@filologia.uni.lodz.pl

<https://orcid.org/0000-0002-0737-6233>

wspólnotę, pogłębiały wiedzę religijną i duchowość wiernych. Na podstawie materiałów archiwalnych podjęto próbę rekonstrukcji ich repertuaru, częstotliwości występów, ich okazjonalności. Zajęto się również kwestią wykonawców oraz niektórymi aspektami realizacji scenicznej sztuk wystawianych u łódzkich jezuitów.

Słowa kluczowe: jezuiti; Łódź XX wiek; teatr religijny; duszpasterstwo jezuitów

Wprowadzenie

Teatr jako integralny element kształcenia obecny był od początku działalności jezuitów w Polsce. Informacje o szkolnych spektaklach pojawiają się przy okazji działalności dwóch najwcześniej założonych kolegiów – w Braniewie i Pułtusk. Wystawiano w nich dramaty religijne, dialogi, deklamacje, przedstawienia okolicznościowe. W XVI wieku urządzano występy także w kolegiach w Wilnie, Poznaniu, Kaliszu i Lublinie¹. Teatr jezuitów miał charakter amatorski. Udział brali w nim uczniowie, reżyserami i zwykle także autorami dramatów byli profesory i poeci. Przedstawienia były orężem do walki z reformacją i ugruntowywały w młodzieży prawdę wiary katolickiej. Działalność teatrów regulowały przepisy *Ratio studiorum*, ordynacje generałów, prowincjałów i wizytatorów². Teatr jezuitów od początku miał charakter okazjonalny i związany był z wydarzeniami z życia szkoły (np. rozpoczęcie czy zakończenie nauki), z okazjami religijnymi (zgodnie z rytmem roku kościelnego), publicznymi i obyczajowymi (np. przy okazji jubileuszów, wizyt znaczących gości, wydarzeń ogólnopństwowych). Bogatą działalność teatrów w kolegiach przerwała kasata zakonu z 1773 roku³. Do występów scenicznych powrócono jednak w XIX i XX wieku. Wymownym przykładem wykorzystania teatru do pracy edukacyjno-formacyjnej była scena w Zakładzie Naukowo-Wychowawczym w Chyrowie, nawiązująca do najlepszych wzorów antycznych i romantycznych, stojąca na wysokim poziomie i wystawiająca ambitne sztuki⁴. Własny teatr, działający od 1902 roku, posiadał też założony przez

¹ W chwili kasaty zakonu w 1773 roku działało na ziemiach polskich 56 kolegiów jezuitów, 20 rezydencji i 65 stacji misyjnych. W każdej ze szkół uczyło się od kilkudziesięciu do kilkuset uczniów. Trwająca nieprzerwanie przez dwa stulecia dydaktyczna działalność jezuitów miała ogromny wpływ na świadomość ówczesnego społeczeństwa.

² *Ratio atque institutio studiorum SJ, czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i oprac. K. Bartnicka i T. Bienkowski, Warszawa 2000.

³ Po kasacie zakonu teatr działał w kolegiach białoruskich w Połocku, Dyneburgu, Orszy, Mohylewie i Witebsku aż do wypędzenia jezuitów z Rosji w 1820 roku (*Teatr jezuitów*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 2004, s. 685-687); I. Kadulska, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach (1812-1820)*, Gdańsk 2014, s. 122-165.

⁴ W repertuarze kolegium chyrowskiego znalazły się dramaty autorów polskich (m.in. Wyspiański, Fredro) i obcych (np. Szekspir, Calderon). Przedstawiano w formie dramatycznej (obrazach scenicznych) utwory Sienkiewicza, Prusa czy Mickiewicza. Na rzecz chyrowskiego teatru pisali też sztuki ojcowie Aleksander Piątkiewicz i Piotr Turbak. Występy wzbogacano

jezuitów Związek Młodzieży Przemysłowej i Rękodzielniczej w Krakowie (dziś siedziba Teatru Groteska). Sztukę dramatyczną jako część działalności edukacyjno-wychowawczej uprawiali również jezuita w wileńskim Kolegium i Gimnazjum Świętego Kazimierza od 1922 roku⁵.

Teatr towarzyszył także działalności łódzkich jezuitów. Zakonnicy zaczęli swoją pracę w mieście w 1920 roku, obejmując rezydencję Wniebowzięcia NMP przy ul. Kościelnej (placówka ta istniała jedynie do 1930 roku). Inicjatywy teatralne związane były zaś z dwoma pozostałymi rezydencjami jezuitickimi – pomariawickim kościołem Niepokalanego Poczęcia NMP przy ul. Podleśnej (od 1940 roku M. Skłodowskiej-Curie 22)⁶, który jezuita objęli 31 sierpnia 1930 roku, oraz z poprotestancką świątynią św. Jana Ewangelisty (dziś Najświętszego Serca Jezusowego) przy ul. Sienkiewicza 60, w której zakonnicy działali od lipca 1945 roku⁷. W obu placówkach po 1945 roku funkcjonował teatr, organizujący przedstawienia i występy dla wiernych.

W literaturze przedmiotu znajdują się nieliczne i bardzo ogólnikowe napomknienia o łódzkich teatrach działających przy kościołach jezuitów po II wojnie światowej. O inicjatywach scenicznych wspomina lakonicznie w swych książkach o. Felicjan Paluszkiwicz, a za nim powtarzają te ogólnikowe informacje autorzy „łódzkich” haseł z *Encyklopedii wiedzy o jezuitach*⁸. Właśnie te niedopowiedzenia stały się pobudką do pochylenia się nad tytułowym zagadnieniem. Celem artykułu będzie przybliżenie działalności teatralnej w obu łódzkich placówkach jezuitickich po 1945 roku na podstawie dostępnych materiałów źródłowych, przechowywanych w Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie, a także próba spojrzenia na ten teatr w perspektywie wcześniejszej bogatej i kilkunastowiecznej tradycji jezuitickiej dramaturgii. Obraz ten ze względu na fragmentaryczność źródeł będzie niepełny, a formułowane wnioski nie mogą być uznane za ostateczne.

o elementy muzyczne (orkiestra i chór). Zob. *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886-1936*, Kraków 1936; J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886-1939*, Rzeszów-Kraków 1998.

⁵ J. Paszenda, *Cztery wieki jezuitów w Krakowie*, w: *Studia z historii jezuitów*, Kraków 1983, s. 163-164.

⁶ F. Paluszkiwicz, *Jezuici w Łodzi. Historia rezydencji i kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP*, „Komunikaty”, (1993) nr 6, s. 11-16; tenże, *Jezuici w Łodzi na zakończenie służby przy kościele Niepokalanego Poczęcia NMP*, Łódź 1993; R. Sędzin, *Teatr szkolny*, w: *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie w latach 1922-1940 (monografia)*, red. R.J. Cybulski, Bydgoszcz [1997], s. 161-173.

⁷ F. Paluszkiwicz, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najświętszego Serca Jezusowego*, Warszawa 1994; tenże, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najświętszego Serca Jezusa 1945-1995*, Łódź 1996; T. Pronobis, *Łódź*, w: tegoż, *Historia domów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego*, cz. 1, 1917-1939, Warszawa 2001, s. 99-115; cz. 2, 1939-1945, Warszawa 2002, s. 25-26; T. Rostworowski, *Zaraz po wojnie. Wspomnienia duszpasterza*, Paris 1986, s. 17-85; tenże, *Szerzyć Królestwo. Wspomnienia i dzienniki 1939-1972*, Warszawa 2004, s. 149-246.

⁸ W hasle z *Encyklopedii wiedzy o jezuitach* poświęconym placówce przy ul. M. Skłodowskiej-Curie czytamy, że praca zakonników koncentrowała się m.in. na „organizowaniu teatru religijnego” (s. 392).

Źródła i materiały

Osoba chcąc zbadać dzieje teatrów działających przy łódzkich placówkach jezuitów już na początku drogi zderza się z daleko posuniętą niekompletnością źródeł. Jest to wyraźna różnica z obrazem jezuickich scen z okresu staropolskiego. W ich badaniu pomagają bowiem zachowane teksty – kodeksy rękopiśmienne (*liber drammatum*), drukowane sztuki i programy teatralne (sumariusze), a całość dopełniają źródła pośrednie – historie kolegiów, korespondencja itp. Także w przypadku niektórych placówek działających w XX wieku zachowały się edycje dramatów (wystawiane w Wilnie i Chyrowie dramaty z serii Teatr Ludowy) lub opisy niektórych przedstawień⁹.

W Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego w Warszawie (APW-M TJ) znajduje się kilka teczek z materiałami dotyczącymi domów w Łodzi. Potwierdzają one obecność w obu placówkach licznych inicjatyw teatralnych¹⁰. Są to powojenne diariusze domów, zeszyty z ogłoszeniami kościelnymi oraz kilka dokumentów o charakterze administracyjnym¹¹. Większość wzmianek o inicjatywach teatralnych pochodzi z lat 40. i 50. XX wieku. O późniejszych występach źródła napomykają zupełnie wyjątkowo. Brakuje natomiast materiałów, które poświadczałyby działalność teatru przy ul. Podleśnej przed 1939 rokiem.

Dostępne dziś źródła mają charakter pośredni. Zabrakło pełnych tekstów sztuk, streszczeń czy programów teatralnych. Nie zachowały się wspomniane w kilku ogłoszeniach plakaty zachęcające wiernych do udziału w przedstawieniach. Wnioski, które można formułować na podstawie dostępnych dziś źródeł, są więc,

⁹ O początkach teatru wileńskiego pisał jego kierownik o. Stanisław Mirek: „Teatr szkolny siłą rzeczy zrosł się tak z tradycjami jezuickiej szkoły, że stał się czymś od niej nieodłącznym (...). On ją uzupełnia, on młodzież szlifuje, wygładza, on wszczepia w jej dusze przedsmak szczerego, oryginalnego arcyzmu w myśli, słowie i zachowaniu się, on jest i powinien być sprawdzianem pracy i zewnętrznego poluru z niej wynikającego” (S. Mirek, *Teatr szkolny i akademie*, w: *Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum oo. Jezuitów w Wilnie [...] za rok szkolny 1927/1928*, Wilno 1928, s. 42).

¹⁰ Pragnę podziękować Dyrektorowi Archiwum o. dr. Krzysztofowi Doroszowi SJ oraz Pani kustosz mgr Katarzynie Trzecińskiej za udostępnienie źródeł i wszelką pomoc podczas wizyt w Archiwum.

¹¹ W swoim artykule przyjmuję abrewiacje za oznaczeniami Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej: LdS = placówka przy ul. Sienkiewicza; LdSCu = placówka przy Podleśnej/M. Skłodowskiej-Curie. Informacje o inicjatywach teatralnych z placówki przy ul. Skłodowskiej-Curie zawarte zostały w diariuszach z lat: 1945-1948 (sygn. 2.2.7.3; teczka nr LdSCu3), 1946-1948 (sygn. 2.2.7.4), 1948-1959 (sygn. 2.2.7.5; teczka nr LdSCu5) i 1979-1982 (sygn. 2.2.7.7; teczka nr LdSCu7). Materiały związane z sanktuarium przy ul. Sienkiewicza są bogatsze, choć równie ogólnikowe. Zapisano je w zeszytach z ogłoszeniami parafialnymi z lat: 1948-1950 (*Ogłoszenia kościelne*), 1953-1956 (*Kazanie niedzielne i ogłoszenie parafii*), 1956-1959 (*Ogłoszenia kościelne, duszpasterskie*). Ogólnikowe informacje odnotowano również w *Kronice domu*, obejmującej lata 1974-1976 (mps I 1974, teczka nr LdS3). Nieco materiałów, choć zupełnie innego rodzaju i dotyczących wyłącznie placówki przy ul. Sienkiewicza znajduje się również w Archiwum Państwowym w Łodzi (dalej: APŁ). Oprócz raportów pracowników bezpieczeństwa, donosów, teczek osobowych (zwłaszcza o. S. Miecznikowskiego) znajdują się wycinki z prasy lub przepisane artykuły, w których zawarte są informacje o organizowanych w Łodzi w latach 80. wieczorach dla inteligencji katolickiej (APŁ, sygn. UMŁ 39/1370/0/-/25).

z konieczności, niepełne. Dają jednak jakieś wyobrażenie o czasie, okolicznościach występów, ich tematyce, miejscu inscenizacji, a niekiedy elementach organizacji samego przedstawienia.

Uczestnicy teatru

Teatry istniejące przy obu łódzkich placówkach miały charakter amatorski. Na podstawie zapisków wiadomo, że tworzyli je członkowie istniejących w parafiach grup, których działalność rozpoczęła się zaraz po wojnie, także dzięki udziałowi przedwojennych zelatorów i zelatorek¹². W działalność teatralną w kościele przy ul. M. Skłodowskiej-Curie zaangażowali się członkowie Apostolstwa Modlitwy, Sodalitacji Mariańskiej Panien¹³ i chóru. Z kolei przy ul. Sienkiewicza teatr tworzyli uczestnicy duszpasterstwa akademickiego, elitarnej Akademickiej Sodalitacji Mariańskiej, zespołu Caritas Academica, chóru sodalicyjnego Ton i Gaudeamus oraz Apostolstwa Modlitwy. Kilka razy w materiałach wspomina się o przedstawieniach wystawionych przez dzieci. W przypadku placówki przy ul. M. Skłodowskiej-Curie byli to podopieczni świetlicy Miejskiej Opieki Społecznej (wyst. 1946, 1948) i przedszkola (wyst. 1980). U „większych jezuitów” były to przedszkolaki z placówki prowadzonej w parafii przez siostry służebniczki¹⁴ (wyst. 1953, 1974), a także ministranci i członkowie scholi (6 stycznia 1974).

W ogłoszeniach i diariuszach pojawiają się także zapiski nieprecyzujące wykonawców danego występu. W ogłoszeniach niedzielnych pojawiały się więc określenia typu „zespół dramatyczny przy naszej parafii” (28 lipca 1957, LdS), „teatr przy naszej parafii” (18 lipca 1957, LdS), „teatr Katolicki przy naszej parafii” (8 września 1957, LdS) czy „zespół artystyczny przy naszej parafii” (13 kwietnia 1958, LdS). W obu placówkach niektóre występy współtworzyli także wykonawcy z zewnątrz, nienależący do parafialnych grup duszpasterskich, a wzbogacający je

¹² Jak przekazał w swoich wspomnieniach o. Tomasz Rostworowski, po wojnie przy ul. Sienkiewicza działały sodalitie robotników, pracownic fabrycznych, urzędniczek i „stanów wolnych”, inteligencji miejskiej, szkolne (Rostworowski, *Szerzyć Królestwo*, s. 153).

¹³ O roli i zadaniach Sodalitacji Panien pisała na początku XX wieku Helena Mycielska, zwracając uwagę na istotę pracy społecznej członkiń, polegającej na tym, aby zaność innym „nie tylko chleb, ale pomoc i światło, jałmużnę nie samej filantropii, ale najczystszych uczuć serc waszych” (H. Mycielska, *Sodalitje mariańskie Pań w Polsce*, w: *Księga Pamiątkowa Mariańska: ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów-Warszawa 1905, s. 573). Choć każda z sodalicii posiadała własny regulamin, to ten uogólniony cel upowszechniania miłości świetnie sprawdzał się w formie teatralnej.

¹⁴ Jerzy Kłoczowski przypomniał, że odbieranie zgromadzeniom żeńskim zakładów i dzieł prowadzonych przez siostry zmuszało je do „zasadniczych zmian w pełnionych funkcjach, do przedstawiania się przede wszystkim na parafię i katechizację dzieci i młodzieży” (J. Kłoczowski, L. Müllerowa, J. Skarbak, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986, s. 397). Siostry służebniczki od 1945 roku aktywnie włączyły się do pracy przy kościele przy ul. Sienkiewicza, m.in. obejmując opieką 200 dzieci. Zob. też s. L. Witczak, *Wkład Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej w działalność duszpasterską archidiecezji łódzkiej*, w: *Archidiecezja łódzka w latach 1920-2020. W rocznicę powstania*, red. W. Gliński, E. Ślązak, Łódź-Warszawa 2023, s. 431-450.

choćby od strony muzycznej. W komunikatach duszpasterskich z ul. Sienkiewicza, głównie z lat 40. XX wieku, mowa jest kilkakrotnie o takiej kooperacji:

Stowarzyszenie śpiewacze „Ton” urządza dziś w sali sodalicyjnej przy tutejszym kościele koncert kolęd oraz przedstawienie sceniczne. Udział biorą: Chór „Ton” i orkiestra Elektrowni Łódzkiej¹⁵. Początek o godz. 15.30. Dochód przeznaczają się na potrzeby naszego kościoła (*Ogłoszenia kościelne*, 1 stycznia 1948).

W niedzielę o godzinie 8 msza święta sodalicyjna, a o godz. 10 chór Konserwatorium Łódzkiego w połączeniu z orkiestrą Związku Muzyków wykona kilka klasycznych kolęd pod dyktando p. prof. Józefa Pawłowskiego (*Ogłoszenia kościelne*, 4 stycznia 1948).

Niektóre zapiski nie dają jasnej odpowiedzi, czy uczestnikami przedstawienia byli wykonawcy zawodowi, np. dający występ gościnny, czy amatorzy, osoby związane z parafią w ramach duszpasterstwa. Taką wątpliwość rodzi choćby ogłoszenie z dnia 31 marca 1957 roku, w którym mowa o zespole „artystów katolickich”, przedstawiającym kilkakrotnie misterium Męki Pańskiej (LdS). Nie zachował się wspomniany w ogłoszeniu afisz, na którym miały znajdować się szczegóły organizacyjne.

Tematyka przedstawień i okazje występów

Teatr przy łódzkich placówkach jezuickich kontynuował tradycję scen staropolskich w zakresie podejmowanej tematyki i okazjonalności występów. Przedstawienia nie miały charakteru rozrywkowego, lecz – zgodnie z dewizą przyświecającą scenom jezuickim w poprzednich stuleciach – podporządkowywane były celom umoralniającym i dydaktycznym, miały służyć Bogu i doprowadzać ludzi do zbawienia. Łódzcy jezuici dostosowywali środki ewangelizacyjne do otoczenia, w którym przyszło im pracować¹⁶. Występy organizowane przy łódzkich kościołach jezuickich były przedłużeniem pracy duszpasterskiej i społecznej, angażującej społeczność wiernych, w skład której wchodził robotnicy, uczniowie gimnazjów, studenci i przedstawiciele środowiska akademickiego. Udramatyzowane występy miały więc walor formacyjny.

Tematykę łódzkich przedstawień jezuickich determinował charakter teatrów działających przy obu kościołach. Koncentrowała się ona wokół zagadnień religijnych, co było zresztą kontynuacją, choć wyraźnie ograniczoną, tradycji staropolskich przedstawień kolegialnych¹⁷. O ile bowiem teatry jezuickie z XVI-XVIII wieku

¹⁵ Przed II wojną światową pracownicy łódzkiej elektrowni tworzyli orkiestrę oraz Sekcję Dramatyczną Klubu Pracowników, co zapewne po wojnie ułatwiło współpracę z teatrem działającym przy kościele jezuitów. Zob. M. Leyko, *Teatr polski w Łodzi*, w: *Słownik kultury literackiej Łodzi do 1939 r.*, red. K. Badowska i in., Łódź 2022, s. 364.

¹⁶ Konieczność dostosowania narzędzi ewangelizacyjnych do okoliczności zewnętrznych to zresztą prawda przyświecająca jezuitom od samego początku, gdy przybyli na tereny dawnej Rzeczypospolitej. Stąd w sztukach często posługiwanie się postaciami czy zdarzeniami uogólnionymi. Taka niedookreśloność zarówno zewnętrznych, jak i wewnętrznych cech postaci powodowała, że można ją było dostosować do potrzeb konkretnego środowiska.

¹⁷ Owo zróżnicowanie i bogactwo dramatów jezuickich z okresu staropolskiego w zakresie tematyki pokazał choćby Stanisław Bednarski w swojej monografii poświęconej szkolnictwu jezu-

były ściśle związane ze szkołą, a więc oprócz celów religijnych miały też charakter intelektualny, o tyle teatry w Łodzi działały w ramach życia Kościoła, a więc miały wymiar nie literacki, lecz duszpasterski. Cel ewangelizacyjno-katechetyczny łódzkich inicjatyw teatralnych oraz okazja przedstawienia, związana z obchodami świąt roku liturgicznego, wpływały każdorazowo na wybór problematyki. Tylko w kilku przypadkach występy uświetniały też wydarzenia zewnętrzne lub okazje prywatne.

Przegląd dostępnych informacji pokazuje, iż w obu placówkach najczęściej organizowanymi występami były te związane ze świętami Bożego Narodzenia¹⁸. Wobec niekompletności materiałów są to oczywiście jedynie przypuszczenia. Autor diariusza domu przy ul. M. Skłodowskiej-Curie zanotował, że już w styczniu 1948 roku dzieci ze świetlicy odegrały jasełka, zaś w lutym działająca w parafii Sodaliczka Mariańska Panien wystawiła przedstawienie *Pasterka*. Sześć lat później autor odnotuje fakt zorganizowania 31 grudnia 1954 roku „misterium religijnego” pt. *Noc betleemska* autorstwa o. Eugeniusza Reczka. Przedstawienie to powtórzono zresztą jeszcze dwukrotnie – 6 i 17 stycznia. Autorzy zapisków diariuszowych informują również o publiczności. Zauważają jej liczną obecność, np. „Widzów dostatecznie dużo” (luty 1948), lub odnotowują emocjonalne reakcje oglądających, np. „misterium (...) *Noc Betleemska* wysłuchane przez pełny kościół z wszelkim zadowoleniem i zbudowaniem”. Te lakoniczne zapiski dowodzą, że przedstawienia teatralne unaoczniające zagadnienia religijne były przedłużeniem katechezy, a równocześnie poruszały i wzbudzały w uczestnikach refleksje natury moralnej. Wymieniony w diariuszu Eugeniusz Reczek to twórca Papieskiego Instytutu Studiów Kościelnych w Rzymie, współorganizator i pierwszy kierownik Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych na KUL. Przebywając w Łodzi, pełnił on funkcję operariusza (1953-1954) i zapamiętany został jako osoba angażująca się w dzieła katechetyczne, mająca ogromny wpływ na młodzież i dzieci, „hipnotyzująca” ludzi¹⁹.

iekimu. Wyodrębnił on dramaty misteryjne, religijne, martyrologiczne, historyczno-narracyjne, panegiryczne oraz pozostałe, wśród których umieścił twory o tendencjach obyczajowych i polityczno-obywatelskich (S. Bednarski TJ, *Upadek i odrodzenie szkół jezuickich w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933 (reprint, Kraków 2003), s. 432-433). O przemianach tematyki dramatów jezuickich w okresie staropolskim zob. J. Okoń, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970, s. 108 i nn.; tenże, *Jezuicka scena religijna w Polsce*, w: tegoż, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*, Warszawa 2006, s. 106-110 (por. zwłaszcza dane zamieszczone w tabelce).

¹⁸ To wyraźna zmiana wobec tradycji staropolskiej, kiedy największym powodzeniem cieszyły się sztuki wystawiane przy okazji Wielkiego Postu i Wielkiego Tygodnia.

¹⁹ Sylwetkę o. Reczka przybliżył o. Paluszkiewicz: „Mówiono wówczas o nim, że ludzi hipnotyzuje. Z powodu osobistego uroku oraz dlatego, że potrafił bez reszty oddawać się pracy, miał olbrzymi wpływ na młodzież. (...) Z wielką starannością przysposabiał się do spotkań z dziećmi i młodzieżą. (...) Garnęła się do niego zarówno młodzież maturalna, jak i przedszkolaki. Był nie tylko wspaniałym nauczycielem, ale również świetnym wychowawcą” (F. Paluszkiewicz SJ, *Człowiek, który umiał chcieć. Ks. Eugeniusz Reczek (2.1.1917-11.2.1971)*, w: tegoż, *Przyszli służyć*, Rzym 1985, s. 172); zob. też F. Paluszkiewicz, *Tytan pracy*, w: *50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*, Rzym 1976, s. 195-

Mniej informacji o przedstawieniach organizowanych z okazji Bożego Narodzenia dostarczają materiały z kościoła przy ul. Sienkiewicza. Zaproszenia na występy zawarte są przede wszystkim w niedzielnych ogłoszeniach z lat 40. i 50. XX wieku. Z 1948 roku pochodzą cztery zapisy, wśród których zwraca uwagę komunikat ze stycznia mówiący o „jasełkach kukiełzanych, *Lulajże Jezuniu*”, przygotowanych przez akademickie stowarzyszenie Caritas. Działo ono w ramach powołanej przez o. Tomasza Rostworowskiego Akademickiej Sodalicii Mariańskiej, która organizowała akademie, zabawy studenckie i teatrzyk kukiełkowy, stanowiący stałe źródło dochodów²⁰. Pozostałe występy bożonarodzeniowe z kościoła przy ul. Sienkiewicza wzbogacane były o elementy wokalnno-muzyczne. Ogólnikowe zapiski odnotowują pod datą 1 stycznia 1948 roku udział w akademii chóru Ton oraz orkiestry Elektrowni Łódzkiej. Trzy dni później w przedstawieniu uczestniczyli członkowie chóru Konserwatorium Łódzkiego i orkiestry Związku Muzyków (4 stycznia 1948). Ogłoszenie z 10 stycznia 1954 roku informowało jedynie zdawkowo, że „zespół chórów i solistów urządza w naszym kościele Misterium Bożego Narodzenia”. Jak dużym zainteresowaniem cieszyły się występy bożonarodzeniowe, świadczą ogłoszenia ze stycznia 1958 roku. Zorganizowane po raz pierwszy 5 stycznia jasełka powtórzono jeszcze dziewięciokrotnie (ostatni raz 2 lutego 1958), mimo iż przedstawienia te były biletowane. Niekiedy wystawiano je dwa razy w ciągu jednego dnia. Przełożonym placówki przy ul. Sienkiewicza był wówczas o. Wacław Niedźwiadek, znany ze swego zaangażowania w sprawy duszpasterstwa młodzieży²¹. Troska o religijne wychowanie młodych uwidacznia się zresztą w wielu tamtejszych komunikatach duszpasterskich. W kronice domu, obejmującej lata 70., dwukrotnie odnotowano występy bożonarodzeniowe odegrane przez ministrantów i scholę (6 stycznia 1974 i 28 grudnia 1975), dopisując przy pierwszym z nich informację o komplecie widzów („dzieci i starsi wypełnili salę”).

Drugie pod względem frekwencyjności były występy organizowane z okazji Wielkiego Tygodnia i Wielkanocy. O co najmniej siedmiu takich inicjatywach informują ogłoszenia z placówki przy ul. Sienkiewicza, choć przedstawień tego

204; K. Kuźmak, *Reczek Eugeniusz (1916-1971)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków 1987, s. 703-704; H. Fokciński, *Reczek Eugeniusz*, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*, t. 1, red. K. Dopierała, H. Fokciński, Bydgoszcz 2001, s. 101-103; *Reczek Eugeniusz*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 563-564.

²⁰ E. Ślęzak, *Tomasz Maria Rostworowski TJ (1904-1974)*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 6, red. R. Łątka, Warszawa 2023, s. 307; Paluszkiwicz, *Jezuici w Łodzi*, s. 6; M. Golicka-Jabłońska, *Towarzysze Jezusowi*, „Tygiel Kultury”, (1996) nr 2, s. 127. Warto przypomnieć, że amatorskie teatrzyki lalkowe przed II wojną światową prowadziła scena marionetek Sekcji Dramatycznej Klubu Pracowników Elektrowni Łódzkiej (Leyko, *Teatr polski w Łodzi*, s. 364).

²¹ K. Wójt, *Śp. O. Wacław Niedźwiadek*, „Komunikaty”, (1998) nr 2, s. 16-18. Wacław Niedźwiadek (1915-1998), jezuita od 1943 roku, w Łodzi w latach 1958-1964 pełnił funkcję superiora i proboszcza (*Niedźwiadek Wacław*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 455). Był jednym z jezuitów inwigilowanych przez Wojewódzki Urząd ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Łodzi. Według akt zależało mu na pracy duszpasterskiej z młodzieżą, dla której organizował zresztą specjalne wieczorne Msze św. (M. Ihnatowicz, *Zarys historii Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*, Poznań 2021, s. 125).

typu organizowano zapewne więcej. Najwcześniejsze, wystawione 21 marca 1948 roku przez wspólnotę Caritas Academica, było przedstawienie oparte na Pasji według Ewangelii św. Jana. W ogłoszeniu wymieniono cztery role indywidualne (Ewangelisty, Chrystusa, św. Piotra i Piłata). Wiadomo, że występ wzbogacał śpiew chóru akademickiego Gaudeamus pod batutą prof. Bronisława Jardela oraz muzyka organowa w wykonaniu Jana Bukowego. Ogłoszenie z 31 marca 1957 roku informowało z kolei o misterium męki Pańskiej *W cieniu krzyża*, które kilkakrotnie odgrywać miała „trupa artystów katolickich”. Zarówno tytuł, jak i ogólne informacje o wykonawcach nie pozwalają zidentyfikować przedstawienia ani podać informacji o częstotliwości występów. Afisz ze szczegółami, który wisiał w gablocie przed kościołem, nie zachował się. Niewiele więcej wiadomo również o wystawionym rok później *Misterium wielkanocnym*. Ogłoszenie z 13 kwietnia 1958 roku informowało, że występ zaplanowano na wtorek o 7 wieczorem. Wykonawcami byli członkowie parafialnego zespołu artystycznego, zaś przedstawienie powtórzone jeszcze czterokrotnie w kolejnych tygodniach.

W przypadku kościoła przy ul. M. Skłodowskiej-Curie wiemy tylko o jednym występie z okazji Wielkiejnocy. Lakoniczny zapisek w diariuszu informuje, że w marcową niedzielę 1980 roku dzieci z przedszkola prowadzonego przez siostry służebniczki „miały swoje święcone z wierszykami i śpiewkami”.

Kolejną okazją do organizowania występów było święto Chrystusa Króla (trzy przedstawienia z placówki przy ul. M. Skłodowskiej-Curie). Diariusz odnotowuje wielość i różnorodność środków wyrazu artystycznego, które składały się na wieczorne przedstawienia ku czci tryumfującego Chrystusa. W październiku 1945 roku członkowie Apostolstwa Modlitwy zorganizowali akademię, którą wzbogacił śpiew chórny, deklamacje, zaś dzieci ze świetlicy pokazały „żywy obraz”. Całość dopełnił referat jednej z zelatorek (niejakiej „pani Wróblewskiej”). Podobną konstrukcję miała uroczystość zorganizowana miesiąc później, 28 października 1945 roku. Rozpoczęło ją przemówienie superiora o. Stefana Śliwińskiego²², po którym nastąpiły śpiewy chóru Apostolstwa Modlitwy, referat wspomnianej już pani Wróblewskiej, gra na skrzypcach i śpiew solowy. Miesiąc później autor diariusza sprostował, że „dzisiaj dopiero była akademie ku czci Chrystusa Króla”, i dodał, nie bez satysfakcji, że była ona „bardzo udana, zwłaszcza ogólnie podobała się recytacja zbiorowa”.

Deklamacje chórny pojawiły się też podczas akademii zorganizowanej przez Sodalicję Mariańską w 1946 roku ku czci św. Stanisława Kostki, patrona młodzieży, jednego z popularniejszych bohaterów dramatów staropolskich i późniejszych, XX- i XXI-wiecznych²³. Inicjatywa z 1946 roku unaocznia zresztą pewną prawidłowość związaną z charakterem i celem organizowanych przedstawień. Stawały się one często wstępem do wspólnotowej aktywności. Jak pisze o. Tadeusz

²² Stefan Śliwiński (1905-?), jezuita od roku 1924, w Łodzi pracował jako duszpasterz (*Śliwiński Stefan*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 675).

²³ K. Dorosz SJ, *O wizerunkach św. Stanisława Kostki SJ w polskiej tradycji hagiograficzno-literackiej*, „Studia Bobolanum”, 31 (2020) nr 2, s. 183-211; M. Mieszek, „Święty młodzieniaszek polski”. *Stanisław Kostka bohaterem wybranych dramatów z początku XX wieku*, „Pamiętnik Literacki”, 115 (2024) z. 3, s. 63-72.

Rostworowski, na potrzeby akademii o św. Stanisławie wynajęto salę w Wojewódzkim Ośrodku Kultury przy ul. Piotrkowskiej²⁴. Sodalicje męskie przygotowały deklamację chóralną niezwykle ekspresyjnego wiersza ks. Jana Jastrzębowskiego *Pieśń bezimiennego Krzyżowca*²⁵, sodalicje żeńskie wzbogaciły zaś występ śpiewem. Uczestnicy akademii mogli wysłuchać referatu o św. Stanisławie oraz przemówienia bp. Włodzimierza Bronisława Jasińskiego. Całość zamknęło zaś wspólne wykonanie pieśni *Błękitne rozwińmy sztandary*²⁶.

Indywidualne i zbiorowe recytacje oraz śpiew chóru wypełniły też wystawione 6 stycznia 1974 roku przedstawienie przybliżające postać Edmunda Bojanowskiego w wykonaniu siostr służebniczek starowiejskich i pleszewskich. Przedstawienie było wstępem do wspólnej modlitwy z prośbą o beatyfikację założyciela zgromadzenia, której dokonał 13 czerwca 1999 roku św. Jan Paweł II.

Dwukrotnie formy teatralne wykorzystano też przy okazjach prywatnych. Autor diariusza z ul. M. Skłodowskiej-Curie pod datą 16 stycznia 1953 roku odnotował, że podczas urodzin niezidentyfikowanego brata Marcina Jagata²⁷ (?), „ojciec duchowny Antoni Gądek²⁸ urozmaicał obiad muzyką na akordeonie i sztukami”. Z kolei w kronice domu przy ul. Sienkiewicza wspomniano o obchodach imienin superiora o. Tadeusza Pawlickiego dnia 27 października 1974 roku. Po Mszy św. w intencji solenizanta odbył się „pogodny wieczór”, podczas którego członkowie scholi, ministranci i „bielanki” śpiewali i prezentowali „skecze”, co „uprzyjemniło wieczór”. Jak pisze autor zapiski, uroczystość owa zgromadziła w sali teatralnej „wielu sympatyków ojca proboszcza”. Warto wspomnieć, że jako dyrektor Ogólnokształcącego Liceum Jezuitów w Gdyni (w latach 1984-1987) o. Pawlicki szerzył wśród uczniów zainteresowanie teatrem i zachęcał młodzież do aktywności na polu dramatycznym i scenicznym.

Sztuki „zidentyfikowane”

O większości występów organizowanych przy łódzkich kościołach jezuickich wiemy niewiele. Ogólnikowe informacje w diariuszach i ogłoszeniach nie pozwalają sprecyzować, o jaki tekst dramatyczny chodzi. Tylko w przypadku czterech sztuk wystawianych przy ul. Sienkiewicza taka identyfikacja jest możliwa. W czerwcu i lipcu 1957 roku zespół dramatyczny przy towarzystwie śpiewaczym Ton wystawił dwie sztuki, które były adaptacjami noblowskiej powieści Henryka Sienkiewicza²⁹. O pierwszej, *Quo vadis* (30 czerwca 1957), scharakteryzowanej jako „sztuka

²⁴ Rostworowski, *Szerzyć Królestwo*, s. 174-175.

²⁵ J. Jastrzębowski, *Pieśń bezimiennego Krzyżowca*, „Przegląd Powszechny”, 194 (1932) nr 580, s. 16-19.

²⁶ Rostworowski, *Szerzyć Królestwo*, s. 174-175.

²⁷ Być może osobą, o której wspomina diariusz, był brat Marcin Gogół (1875-1972), przebywający wówczas w Łodzi.

²⁸ Antoni Gądek (1890-1962), jezuita od 1921 roku, w Łodzi pełnił pod koniec życia funkcję operariusza (*Gądek Antoni*, w: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach*, s. 174).

²⁹ Jak przypominała Anna Kuligowska-Korzeniewska, adaptacje sceniczne Sienkiewiczowskich nowel i powieści cieszyły się niesłabnącą popularnością od lat 80. XIX wieku. Były to zarówno dramaty, jak i tzw. żywe obrazy, opery, balety, pantomimy, widowiska cyrkowe oraz wersje radiowe

z pierwszych wieków chrześcijańskich”, wiemy jedynie, że była inscenizowana kilkakrotnie. Druga, *Ligia*, opierała się na losach tytułowej chrześcijanki, bohaterki powieści noblisty. Sztuka ta cieszyła się dużą popularnością – wystawiono ją aż trzy razy w jednym tygodniu (7, 9, 13 lipca 1957). Oba dramaty nawiązywały zapewne do sztuki Wilsona Barreta *Quo vadis*. Jej spolszczona wersja ukazała się zresztą równoległe w polonijnej prasie w Ameryce (*Znak krzyża*, 1899). Przedstawienie o Ligii mogło być amatorskim nawiązaniem do polskiej przeróbki tragedii Barreta. Takiej dokonała Maria Wołowska, żona dyrektora łódzkiego Teatru Apollo (prem. 25 czerwca 1898 w Łodzi). Przeróbka Wołowskiej, zatytułowana *Ligia*, cieszyła się ogromną popularnością (prawie 60 przedstawień!). Jej wersja kończyła się męczeńską śmiercią tytułowej bohaterki i Winicjusza³⁰. Wobec braku materiałów z jezuickich przedstawień pozostajemy oczywiście w sferze domysłów. Udramatyzowana opowieść o prześladowaniu chrześcijan, bez akcentowania aspektów miłosno-romantycznych, wpisywała się jednak znacznie lepiej w religijny charakter łódzkich przedstawień jezuickich. Powielała ponadto schematy sztuk martyrologicznych znanych ze scen jezuickich z ubiegłych stuleci. Śmierć męczenników była mocnym akcentem, który (jeśli to właśnie tę sztukę wykorzystano przy ul. Sienkiewicza) korespondował z katechetycznymi celami amatorskiego teatru przy jezuickim sanktuarium.

Zapewne podobne pobudki przyświecały członkom zespołu dramatycznego przy ul. Sienkiewicza, gdy 28 lipca 1957 roku inscenizowali przed wiernymi „dramat religijny” *W wirze uczuć*. Jego autorem był, niewymieniony w ogłoszeniach niedzielnych, dramatopisarz i poeta łódzki żydowskiego pochodzenia Benedykt Szeftel³¹. Pierwodruk sztuki ukazał się w Łodzi w 1938 roku, zaś jej fabuła osadzona była na tle wyjścia Izraelitów z Egiptu. Choć nie znamy szczegółów realizacji przedstawienia, to z ogłoszeń wiadomo, iż dramat Szeftela wystawiano przy ul. Sienkiewicza jeszcze pięciokrotnie (4, 11, 15, 18 i 25 sierpnia 1957). Komunikat z 4 sierpnia dopowiadał, że sztuka zostanie odegrana „w nowym teatrze parafialnym”, czyli w jednej z odnowionych sal.

Ostatnią sztuką, którą możemy zidentyfikować, a którą zespół teatralny wystawiał przy ul. Sienkiewicza ponad 15 razy (od września do grudnia 1957), był dramat Jerzego Zawieyskiego *Rozdroże miłości* (opublikowany zresztą w tym samym roku w wydaniu Pallottinum³²). Już 1 i 8 września ojcowie zapraszali wiernych na pokazy przedpremierowe. Premiera sztuki miała miejsce tydzień później, 15 września 1957 roku. Warto odnotować, że łódzkie występy toczyły się równoległe do premiery dramatu w innych miejscach w Polsce. Oprócz informacji

i telewizyjne (A. Kuligowska-Korzeniewska, *Sienkiewicz i teatr. W stulecie odzyskania Niepodległości*, w: *Sienkiewicz i teatr*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska, Warszawa 2019, s. 16-17).

³⁰ A. Kuligowska-Korzeniewska, *Ligia „osnuta na tle powieści Henryka Sienkiewicza” (1898)*, w: *Sienkiewicz i teatr*, s. 163-173.

³¹ K. Badowska, *Szeftel Benedykt*, w: *Słownik kultury literackiej Łodzi do 1939 r.*, pod red. K. Badowskiej i in., Łódź 2022, s. 352-353.

³² Ukazanie się tej edycji z radością odnotowuje zresztą autor w swoich dziennikach (zob. J. Zawieyski, *Kartki z dziennika 1955-1969*, wybór, wstęp i oprac. J.Z. Brudnicki, B. Wit, Warszawa 1983, s. 138).

frekwencyjnych materiały nie przekazują żadnych szczegółów na temat występów, wykonawców, reakcji publiczności. Trzyaktowa sztuka Zawieyskiego pisana była zgodnie z moralnymi kryteriami nauki Kościoła katolickiego. Podejmowała ideę pojednania w obliczu płynącego z nienawiści zagrożenia oraz akcentowała siłę ofiary niosącej oczyszczenie moralne³³. Odniosła zresztą ogromny sukces frekwencyjny. Wystawiana była nie tylko przez teatry zawodowe³⁴, ale też amatorskie i – jak zauważał Zawieyski w swoim dzienniku – potrafiła poruszyć ludzi niezależnie od wykształcenia³⁵.

Być może popularność dramatu i estyma, jaką cieszył się autor w środowisku inteligencji katolickiej, skłoniła również członków łódzkiego zespołu dramatycznego do wyboru właśnie tej sztuki. Wzorem dla amatorów łódzkich mogły być repertuary teatrów profesjonalnych. W samym tylko 1957 roku odbyły się bowiem premiery *Rozdroża* w trzech teatrach polskich (Kaliszu, Olsztynie i Cieszynie). Jeśli wierzyć słowom Zawieyskiego, sztuka „Niezależnie od wykonania wszędzie (...) pozostawia na widzach silne wrażenie”³⁶. Najpewniej tak samo było w Łodzi. Świadczy o tym duża częstotliwość wystawiania *Rozdroża*. Skąpe materiały archiwalne nie pozwalają jednak dookreślić szczegółów przedstawienia.

Wybrane aspekty realizacji teatralnej

Wszystkie wspomniane w dokumentach inicjatywy teatralne powstały z myślą o scenicznym wystawieniu, inscenizacjach. Z lakonicznych zapisków można wyczytać informacje o co najmniej kilku komponentach realizacji scenicznej: wykonawcach, miejscu wystawienia, użytych środkach podnoszących widowiskowość. Konieczne jest poczynienie oczywistego zastrzeżenia, że jest to wyłącznie snuć domysłów, nie zaś dawanie pewnych odpowiedzi.

Podobnie jak w przypadku repertuaru nie zachowały się szczegółowe dane pozwalające zrekonstruować pokazywane u jezuitów występy od strony ich teatralnych realizacji. Aktorami amatorami byli członkowie grup duszpasterskich działających w obu parafiach. Były to grupy zróżnicowane pod względem wieku, płci, wykształcenia.

³³ J.Z. Brudnicki, B. Wit, *Jerzy Zawieyski – człowiek teatru (1902-1969)*, w: J. Zawieyski, *Dramaty*, t. 1, oprac. J.Z. Brudnicki, B. Wit, Warszawa 1985, s. 23.

³⁴ *Encyklopedia teatru* odnotowuje 14 premier *Rozdroża* (<https://encyklopediateatru.pl/sztuki/3764/rozdroze-milosci>, dostęp: 4.03.2024).

³⁵ Doszukując się popularności dramatu, Zawieyski odnotował w dzienniku: „Ta sztuka jest na równi melodramatem, jak i utworem osnutym na wzorach klasycznych, jest wielowarstwowa, złożona, lecz także prosta, jednoznaczna. Bije z niej żar, wysoka temperatura moralna, czystość, niewinność ludzkich grzechów. Sprężyna dramatyczna trzyma w ciągłym napięciu. Dlatego ludzie prości czy wyrafinowani słuchają z zapartym tchem. Najważniejsze jest to, że ta sztuka skierowuje ku dobru i wyzwała w ludziach głębsze refleksje. Na tym polega jej wartość pozaartystyczna, społeczna. (...) Są zespoły objazdowe, które docierają do najdalszych miasteczek, nawet do wsi. I *Rozdroże* ma wszędzie ogromne powodzenie. Ten взгляд także przemawia za tym, że teatry chętnie grają *Rozdroże*” (12 października 1957, Zawieyski, *Kartki z dziennika 1955-1969*, s. 148-149).

³⁶ Zapiska pod datą 17 listopada 1957 (Zawieyski, *Kartki z dziennika 1955-1969*, s. 153).

Choć dostępne zapiski nie pozwalają odtworzyć programów przedstawień, to dowodzą, że wyzyskiwano wiele form dramaturgicznych – od dialogów, recytacji, po złożone i bardziej skomplikowane misteria lub jasełka. Niekiedy na podstawie zapisków uwidacznia się wewnętrzna różnorodność występów – posługiwanie się słowem oraz innymi środkami ekspresji – muzyką, śpiewem, ruchem scenicznym, zapewne kostiumem, być może symbolicznym rekwizytem (np. przy żywych obrazach). Najtrudniejsze do zarejestrowania z powodu braku przekazów są informacje o publiczności. Pojawiają się one jedynie w diariuszach kościoła przy ul. M. Skłodowskiej-Curie i dotyczą frekwencji oraz pozytywnej reakcji oglądających:

Akademia ku czci Chrystusa Króla „zrobiła duże wrażenie i (...) spotkała się z uznaniem” (28 października 1945).

Akademia ku czci Chrystusa Króla „bardzo udana, zwłaszcza ogólnie podobała się recytacja zbiorowa” (listopad 1945).

Wieczorem Sodaliczka Mariańska Panien odegrała u nas na sali przedstawienie pt. *Pasterka*. Widzów dostatecznie dużo (przed 8 lutego 1948).

Wieczorem, o godz. 17 odegrane zostało w naszym kościele (...) misterium religijne (...) wysłuchane przez pełny kościół z wszelkim zadowoleniem i zbudowaniem (31 stycznia 1954).

Dostępne materiały archiwalne z reguły milczą o zakonnikach odpowiedzialnych za przygotowanie występów. Diariusze dwa razy wymieniają w roli reżysera o. Eugeniusza Reczka, czuwającego nad przedstawieniem bożonarodzeniowym (31 stycznia 1954, LdSCu), oraz o. Tadeusza Pawlickiego (ówczesnego proboszcza sanktuarium przy ul. Sienkiewicza; 6 styczeń 1974, LdS).

Ogłoszenia i diariusze dostarczają ogólnikowych wiadomości o miejscach występów. Zazwyczaj przedstawienia odbywały się w salkach parafialnych (np. sala sodalicyjna, sala stołówki Caritas). Ogłoszenia z ul. Sienkiewicza wspominają kilkakrotnie o sali teatralnej, określanej niekiedy mianem „teatru parafialnego” (po raz pierwszy pod datą 4 sierpnia 1957, gdzie mowa o „nowym teatrze parafialnym”). Pomieszczenie to było wykorzystywane także do celów pozateatralnych. Gdy w 1983 roku w kościele zainicjowano działalność Duszpasterstwa Środowisk Twórczych, pod opieką o. Stefana Miecznikowskiego, to w sali teatralnej organizowano wykłady i spotkania z przedstawicielami nauki i kultury³⁷. O odmalowaniu pomieszczenia w maju 1987 roku informował też raport zdawczo-odbiorczy przy przyjmowaniu probostwa przez o. Józefa Kozłowskiego³⁸.

Podsumowanie

Odtworzenie obrazu teatrów działających po II wojnie światowej przy łódzkich kościołach jezuickich nie jest rzeczą łatwą. Podstawową trudnością jest brak materiałów źródłowych, ich ogólnikowość i niekompletność. W przypadku parafii przy ul. Podleśnej (M. Skłodowskiej-Curie) informacje o aktywnościach teatralnych

³⁷ W dokumentach z Archiwum Państwowego w Łodzi zachowały się maszynopisy informujące za „Tygodnikiem Powszechnym” o wykładach i działalności środowiska inteligencji przy parafii przy ul. Sienkiewicza. Znalazły się też dokumenty opisujące działalność ojców: Józefa Wlazło, Józefa Kozłowskiego i Stefana Miecznikowskiego (APŁ, Sygn. 39/1370/0/-/25).

³⁸ Protokół zdawczo-odbiorczy z dnia 7 września 1988 (Pudło 2 LDS2, „Ostatnie dokumenty”).

znaleźć można w zapiskach diariuszowych i nielicznych ogłoszeniach. Pochodzą one przede wszystkim z lat 40. i 50. XX wieku. Aktywność koła dramatycznego działającego przy kościele przy ul. Sienkiewicza poświadczają w zasadzie wyłącznie niedzielne ogłoszenia duszpasterskie, zwłaszcza te z lat 50. XX wieku. Z danych, którymi dysponujemy, uderza duża częstotliwość i regularność w organizowaniu występów. Oba teatry angażowały amatorów – członków grup parafialnych i duszpasterskich działających przy łódzkich świątyniach. Teatr pełnił funkcję katechetyczną, był atrakcyjnym sposobem przedłużenia nauki religijnej. W tym sensie integrował miejskie środowisko łódzkich robotników, uczniów i studentów. Pełnił oczywiście także funkcję kulturalno-rozrywkową, choć rozrywka ta łączyła się ściśle z religijnym charakterem obu teatrów. Podejmowana w sztukach tematyka wiązała się z okazjonalnością występów, które najczęściej wystawiano przy okazji świąt roku liturgicznego. Kilukrotnie wykorzystano też dramaty autorskie, podejmujące również sprawy moralne, wyznaniowe, a cieszące się na scenach polskich dużą popularnością. Organizowanie przedstawień teatralnych było doskonałym sposobem budowania wspólnoty, angażowania wiernych do pracy na rzecz łódzkiej społeczności, zwłaszcza w trudnych czasach powojennych (o kłopotach materialnych jezuitów piszą nie raz autorzy diariuszy). Teatry nie tylko niosły treści pogłębiające wiarę i duchowość, ale także były narzędziem do wspomagania inicjatyw dobroczynnych. W ogłoszeniach duszpasterskich z ul. Sienkiewicza mowa jest kilukrotnie o biletach na przedstawienia oraz dobrowolnych ofiarach, które przeznaczane były na potrzeby świątyni lub młodzieży akademickiej (np. na działalność stołówki)³⁹.

Teatr spełniał zadania podobne do tych, którym służył zakon: był narzędziem walki z niereligijnością i zubożeniem wiary. Przedstawienia miały być zachętą do brania przykładu z pozytywnych bohaterów zarówno dla wykonawców, jak i dla oglądającej spektakl publiczności. Łódzcy jezuici, utrzymując przy świątyniach działalność amatorskich teatrów, angażowali w życie Kościoła szerokie środowisko ludzi świeckich. Teatr był atrakcyjnym narzędziem ewangelizacyjnym głęboko zakorzenionym w tradycji jezuitów polskich. Działalność teatrów przy obu łódzkich świątyniach przyczyniła się niewątpliwie do wzmacniania w mieście, jak go określił w latach 40. o. Rostworowski, „bastionu świadomego katolicyzmu”⁴⁰.

³⁹ Warto przypomnieć, że jeszcze w latach 90. XIX wieku działalność teatrów amatorskich przy świątyniach służyła księżom jako sposób na zdobywanie środków na utrzymanie kościoła. Taki cel przyświecał choćby ks. Walentemu Laudowiczowi z Chojen w 1898 roku, administratorowi kościoła św. Wojciecha. Wiele teatrów amatorskich w Łodzi na przełomie XIX i XX wieku wspierało swymi występami działalność charytatywną (M. Kowalska, *Polski teatr amatorski w Łodzi w latach 1850-1918*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Scientiarum et Litterarum”, 2 (1990) s. 91-95; K. Badziak, K. Chylak, M. Łapa, *Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku*, Łódź 2014, s. 150).

⁴⁰ Rostworowski, *Szerzyć Królestwo*, s. 174-175.

ANEKS

Wykaz inicjatyw teatralnych przy łódzkich kościołach jezuitów

1. Rezydencja przy ul. Podleśnej (ul. M. Skłodowskiej-Curie)

Diariusz rezydencji (1945-1948); sygn. 2.2.7.3 (teczka nr LdSCu3)

1945

- 28 października; akademie ku czci Chrystusa Króla; przemówienia o. Śliwińskiego, śpiewy chóru Apostolstwa Modlitwy, referat p. Wróblewskiej, solo skrzypcowe i śpiew solowy jednej z uczestniczek.
- listopad, recytacja zbiorowa ku czci Chrystusa Króla.

Diariusz domu (14 lipiec 1946 – 14 maj 1948), sygn. 2.2.7.4 (teczka nr LdSCu5)

1946

- październik; akademie ku czci Chrystusa Króla, wykonawcy: członkowie Apostolstwa Modlitwy, chór parafialny, dzieci ze świetlicy. Formy wyrazu: śpiew chóralny, deklamacje, referat, żywy obraz.
- [18 października?]; akademie ku czci św. Stanisława Kostki; części: deklamacja chóralna wiersza ks. Jana Jastrzębowskiego *Pieśń bezimiennego Krzyżowca* (sodalicja męska); chór (sodalicja żeńska); referat o św. Stanisławie (wykonawca: uczeń klasy maturalnej); przemówienie ordynariusza diecezji łódzkiej Włodzimierza Jasińskiego; pieśń *Błękitne rozwińmy sztandary*. Miejsce: sala w Wojewódzkim Ośrodku Kultury przy ul. Piotrkowskiej (źródło: Rostworowski, *Szerzyć Królestwo*, s. 174-175).

1947

- luty; śpiew i deklamacja członków Apostolstwa Modlitwy.

1948

- styczeń; dzieci odegrały jasełka.
- [przed 8 lutego]; przedstawienie *Pasterka*; wykonawcy: Sodalicja Mariańska Panien.

Diariusz domu (1948-1959); sygn. 2.2.7.5 (teczka nr LdSCu5)

1953

- 16 stycznia; muzyka na akordeonie i „sztuki” z okazji imienin o. Jagata.

1954

- 31 grudnia; misterium religijne *Noc betleemska*, reż. o. Eugeniusz Reczek, wykonawcy: chór parafialny.

1955

- 6, 17 stycznia; misterium religijne *Noc betleemska*, reż. o. Eugeniusz Reczek, wykonawcy: chór parafialny.

Diariusz domu (17 listopad 1979 – 31 sierpień 1982), sygn. 2.2.77 (teczka nr LdSCu7)

1980

- 30 marca, „święcone z wierszykami i śpiewkami” dzieci z przedszkola prowadzonego przez siostry służebniczki.

2. Rezydencja i parafia Imienia Jezus, ul. Sienkiewicza 60

Ogłoszenia kościelne 1948-1950

1948

- 1 stycznia, godz. 15.30; koncert kolęd oraz przedstawienie sceniczne; wykonawcy: stowarzyszenie śpiewacze Ton, orkiestra Elektrowni Łódzkiej.
- 4 stycznia, godz. 10.00; koncert kolęd; wykonawcy: chór Konserwatorium Łódzkiego, Związek Muzyków, dyr. Józef Pawłowski.
- 18 stycznia, godz. 17.00; jasełka; wykonawcy: zespół sodalicyjny; miejsce: sala sodalicyjna.
- styczeń, godz. 16.00; „jasełka kukiełczane” *Lulajże Jezuniu*; wykonawcy: członkowie Caritas Academica; miejsce: sala stołówki Caritas.
- 21 marca, godz. 16.00; Pasja według Ewangelii św. Jana; postaci: Ewangelista, Chrystus, św. Piotr, Piłat, inni; wykonawcy: członkowie Caritas Academica. Obecność muzyki – responsoria w wykonaniu chóru akademickiego Gaudeamus, dyr. Bronisław Jardel; organy Jan Bukowy.
- 9 maja, godz. 17; „przedstawienie”; wykonawcy: sekcja Apostolstwa Modlitwy; miejsce: sala sodalicyjna.

Kazanie niedzielne i ogłoszenie parafii, 27 wrzesień 1953 – 5 sierpień 1956

1953

- 8 listopada; „Wieczór artystyczny”; wykonawcy: dzieci z przedszkola sióstr służebniczek.

1954

- 10 stycznia; misterium Bożego Narodzenia, godz. 17.00; wykonawcy: „zespół chórów i solistów”.

Ogłoszenia kościelne, duszpasterskie 1956 – kwiecień 1959

1957

- 31 marca; misterium męki Pańskiej *W cieniu Krzyża*; wykonawcy: „trupa artystów katolickich”; miejsce: sala parafialna.
- 30 czerwca i „następne dni” (?); „sztuka z pierwszych wieków chrześcijańskich” *Quo vadis*; wykonawcy: zespół dramatyczny stowarzyszenia śpiewaczego Ton.
- 7, 9, 13 lipca; dramat *Ligia*; wykonawcy: zespół stowarzyszenia śpiewaczego Ton.
- 28 lipca, godz. 19.30; dramat, Benedykt Szeftel, *W wirze uczuć*; wykonawcy: parafialny zespół dramatyczny.
- 4 sierpnia, godz. 19.30; dramat, Benedykt Szeftel, *W wirze uczuć*; wykonawcy: parafialny zespół dramatyczny. Uwaga – dopisek: „dramat będzie odegrany w nowym teatrze parafialnym”.

- 11 sierpnia, godz. 20.00; dramat, Benedykt Szeftel, *W wirze uczuć*; wykonawcy: parafialny zespół dramatyczny.
- 15 sierpnia, godz. 18.00; dramat, Benedykt Szeftel, *W wirze uczuć*; wykonawcy: parafialny zespół dramatyczny.
- 25 sierpnia; dramat, Benedykt Szeftel, *W wirze uczuć*; wykonawcy: parafialny zespół dramatyczny.
- 1 września; dramat, Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*; próba generalna.
- 8 września, godz. 20.00; Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*; ostatnia próba generalna.
- 15 września, godz. 20.00; dramat, Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*; Uwaga – dopisek, że przedstawienie będzie grane „przez cały tydzień w Teatrze Katolickim przy naszej parafii”.
- 22 września; dramat, Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*.
- 29 września, godz. 20.00; dramat, Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*.
- 2, 5, 6, 20, 27 października; 1, 3, 17 listopada; 8 grudnia (godz. 17.00 i 20.00); dramat, Jerzy Zawieyski, *Rozdroże miłości*.

1958

- 5, 6 stycznia, godz. 16.00 i 19.00; jasełka; wykonawcy: członkowie teatru parafialnego. Uwaga – dopisek, że jasełka będą również odgrywane „w dni powszednie o godz. 7 wieczorem”.
- 19, 21, 23, 26, 31 stycznia; 1, 2 lutego; jasełka; wykonawcy: członkowie teatru parafialnego.
- 13 kwietnia, godz. 19.00; 20 kwietnia, godz. 16.00, 19.00; 27 kwietnia, godz. 16.00, 19.00; *Misterium wielkanocne*; wykonawcy: „zespół artystyczny przy naszej parafii”.

Kronika domu 1974-1976, mps I 1974,teczka nr LdS3

1974

- 6 stycznia; *Jaselka*; wykonawcy: ministranci i schola; miejsce: sala duszpa-sterstwa; reżyseria: o. Tadeusz Pawlicki, śpiew: siostra Stanisława (?).
- 28 lutego, godz. 18.30; deklamacje „indywidualne i chórowe” o Edmundzie Bojanowskim; wykonawczyni: siostry służebniczki starowiejskie i pleszewskie.
- 27 października; „pogodny wieczór” z okazji imienin o. Tadeusza Pawlickiego; śpiewy i skecze; wykonawcy: schola, bielanki i ministranci; miejsce: sala teatralna. Uwaga – informacja na temat dużej liczby uczestników uroczystości.

1975

- 28 grudnia, godz. 17.00; jasełka; wykonawcy: ministranci i schola.

REFERENCES / BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego

Rezydencja przy ul. Podleśnej (ul. M. Skłodowskiej-Curie)
Diariusz domu (14 lipiec 1946 – 14 maj 1948), sygn. 2.2.7.4.
Diariusz domu (1948-1959), sygn. 2.2.7.5 (teczka nr LdSCu5).
Diariusz domu (17 listopad 1979 – 31 sierpień 1982), sygn. 2.2.77 (teczka nr LdSCu7).
Diariusz rezydencji (1945-1948), sygn. 2.2.7.3 (teczka nr LdSCu3).

Rezydencja i parafia Imienia Jezus, ul. Sienkiewicza 60
Kazanie niedzielne i ogłoszenie parafii, 1953-1956 (brak sygn.).
Kronika domu 1974-1976, mps I 1974 (teczka nr LdS3).
Ogłoszenia kościelne, 1948-1950 (brak sygn.).
Ogłoszenia kościelne, duszpasterskie, 1956-1959 (brak sygn.).

Opracowania

- Badowska Katarzyna, *Szeftel Benedykt*, w: *Słownik kultury literackiej Łodzi do 1939 r.*, red. K. Badowska i in., Łódź 2022, s. 352-353.
- Badziak Kazimierz, Chylak Karol, Łapa Małgorzata, *Łódź wielowyznaniowa. Dzieje wspólnot religijnych do 1914 roku*, Łódź 2014.
- Bednarski Stanisław TJ, *Upadek i odrodzenie szkół jezuitów w Polsce. Studium z dziejów kultury i szkolnictwa polskiego*, Kraków 1933 (reprint, Kraków 2003).
- Brudnicki Jan Zdzisław, Wit Bogusław, *Jerzy Zawieyski – człowiek teatru (1902-1969)*, w: J. Zawieyski, *Dramaty*, t. 1, oprac. J.Z. Brudnicki, B. Wit, Warszawa 1985, s. 23.
- Dorosz Krzysztof SJ, *O wizerunkach św. Stanisława Kostki SJ w polskiej tradycji hagiograficzno-literackiej*, „Studia Bobolanum”, 31 (2020) nr 2, s. 183-211.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*, oprac. L. Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 2004.
- Fokciński Heronim, *Reczek Eugeniusz*, w: *Polonia włoska. Słownik Polaków i instytucji polskich we Włoszech*, t. 1, red. K. Dopierała, H. Fokciński, Bydgoszcz 2001, s. 101-103.
- Golicka-Jabłońska Małgorzata, *Towarzysze Jezusowi*, „Tygiel Kultury”, (1996) nr 2, s. 127-128.
- Ihnatowicz Mateusz, *Zarys historii Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej jezuitów w świetle materiałów aparatu bezpieczeństwa (1945-1989)*, Poznań 2021.
- Jastrzębowski Jan, *Pieśń bezimiennego Krzyżowca*, „Przegląd Powszechny”, 194 (1932) nr 580, s. 16-19.
- Kadulka Irena, *Akademia Połocka. Ośrodek kultury na Kresach (1812-1820)*, Gdańsk 2014.
- Kłoczowski Jerzy, Müllerowa Lidia, Skarbek Jerzy, *Zarys dziejów Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 1986.
- Kowalska Magdalena, *Polski teatr amatorski w Łodzi w latach 1850-1918*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Scientiarum et Litterarum”, 2 (1990) s. 91-95.
- Kuligowska-Korzeniewska Anna, *Ligia „osnuta na tle powieści Henryka Sienkiewicza” (1898)*, w: *Sienkiewicz i teatr*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska, Warszawa 2019, s. 163-173.

- Kuligowska-Korzeniewska Anna, *Sienkiewicz i teatr. W stulecie odzyskania Niepodległości*, w: *Sienkiewicz i teatr*, red. A. Kuligowska-Korzeniewska, Warszawa 2019, s. 11-25.
- Kuźmak Krystyna, *Reczek Eugeniusz (1916-1971)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 30, red. E. Rostworowski, Kraków 1987, s. 703-704.
- Leyko Małgorzata, *Teatr polski w Łodzi*, w: *Słownik kultury literackiej Łodzi do 1939 r.*, red. K. Badowska i in., Łódź 2022, s. 361-364.
- Mieszek Małgorzata, „Święty młodzieniaszek polski”. *Stanisław Kostka bohaterem wybranych dramatów z początku XX wieku*, „Pamiętnik Literacki”, 115 (2024) z. 3, s. 63-72.
- Mirek Stanisław, *Teatr szkolny i akademie*, w: *Sprawozdanie dyrekcji gimnazjum oo. Jezuitów w Wilnie [...] za rok szkolny 1927/1928*, Wilno 1928, s. 42-45.
- Mycielska Helena, *Sodalicje mariańskie Pań w Polsce*, w: *Księga Pamiątkowa Mariańska: ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów-Warszawa 1905, s. 572-576.
- Okoń Jan, *Dramat i teatr szkolny. Sceny jezuickie XVII wieku*, Wrocław 1970.
- Okoń Jan, *Jezuicka scena religijna w Polsce*, w: tegoż, *Na scenach jezuickich w dawnej Polsce (rodzimość i europejskość)*, Warszawa 2006, s. 99-120.
- Paluszkiewicz Felician, *Człowiek, który umiał chcieć. Ks. Eugeniusz Reczek (2.1.1917-11.2.1971)*, w: tegoż, *Przyszli służyć*, Rzym 1985, s. 171-178.
- Paluszkiewicz Felician, *Jezuici w Łodzi. Historia rezydencji i kościoła Niepokalanego Poczęcia NMP*, „Komunikaty”, (1993) nr 6, s. 11-16.
- Paluszkiewicz Felician, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najświętszego Serca Jezusowego*, Warszawa 1994.
- Paluszkiewicz Felician, *Jezuici w Łodzi. Kościół Najświętszego Serca Jezusa 1945-1995*, Łódź 1996.
- Paluszkiewicz Felician, *Jezuici w Łodzi na zakończenie służby przy kościele Niepokalanego Poczęcia NMP*, Łódź 1993.
- Paluszkiewicz Felician, *Tytan pracy*, w: *50 lat Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego (1926-1976). Sylwetki i wspomnienia*, Rzym 1976, s. 195-204.
- Pronobis Tomasz, *Łódź*, w: tegoż, *Historia domów Prowincji Wielkopolsko-Mazowieckiej Towarzystwa Jezusowego*, cz. 1, 1917-1939, Warszawa 2001, s. 99-115; cz. 2, 1939-1945, Warszawa 2002, s. 25-26.
- Ratio atque institutio studiorum SJ, czyli Ustawa szkolna Towarzystwa Jezusowego (1599)*, wstęp i oprac. K. Bartnicka i T. Bienkowski, Warszawa 2000.
- Rostworowski Tomasz, *Szerzyć Królestwo. Wspomnienia i dzienniki 1939-1972*, Warszawa 2004.
- Rostworowski Tomasz, *Zaraz po wojnie. Wspomnienia duszpasterza*, Paris 1986.
- Sędzin Robert, *Teatr szkolny*, w: *Gimnazjum Ojców Jezuitów w Wilnie w latach 1922-1940 (monografia)*, red. R.J. Cybulski, Bydgoszcz [1997], s. 161-173.
- Ślązak Ewelina, *Tomasz Maria Rostworowski TJ (1904-1974)*, w: *Słownik biograficzny polskiego katolicyzmu społecznego*, t. 6, red. R. Łatka, Warszawa 2023, s. 302-309.
- Witczak Lucyna, *Wkład Zgromadzenia Sióstr Służebniczek Najświętszej Maryi Panny Niepokalanie Poczętej w działalność duszpasterską archidiecezji łódzkiej*, w: *Archidiecezja łódzka w latach 1920-2020. W rocznicę powstania*, red. W. Gliński, E. Ślązak, Łódź-Warszawa 2023, s. 431-450.
- Wójt Kazimierz, *Śp. O. Wacław Niedźwiadek*, „Komunikaty”, (1998) nr 2, s. 16-18.
- Zawieyski Jerzy, *Kartki z dziennika 1955-1969*, wybór, wstęp i oprac. J.Z. Brudnicki, B. Wit, Warszawa 1983.